

ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਦੇ ਬਾਰੇ

Posted On: 16 MAR 2017 4:39PM by PIB Chandigarh

Credibility of Electronic Voting Machines- regarding.

ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਦੇ ਬਾਰੇ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੋਟ

ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੋਲਾ, ਮਈਯੂਰ, ਪੰਜਾਬ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਖੰਡ ਦੀਆਂ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਲਈ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਲਾਂ ਨੇ ਚੋਣ ਰਾਜਸਥਾਨ-ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਹੋਈ ਜਾਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਵੋਟੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਬਗੈਰ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਮਾਰਚ, 2017 ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਨਗਣਨਾ ਮਹੱਤਵ, ਥੀਐਮਥੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਈਮੀਐਨੀ ਨੇ 11 ਮਾਰਚ 2017 ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਥੀਐਮਥੀ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਤ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਈਮੀਐਨੀ ਦਾ ਜਵਾਬ www.eci.nic.in 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

2. ਈਮੀਐਨੀ-ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਗਾਈਡੇਂਸ/ਸੁਧਾਰੀ ਰੋਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਜਤਾਈਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੋਣ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਹੈ ਕਿ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਜਿਫ਼ਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੋਟੀ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

3. ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕੁਝ ਅੰਕਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਣਾ ਉਪਯੋਗੀ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।

4. ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਪਿਛੇਰਾ

ਮਤ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਦਸੰਬਰ, 1977 ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮਾਹਮਤੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਮਤਦਾਤਾ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਮੌਰ ਤੋਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵੋਟ ਪਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਵੇਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਤਮ ਹੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸੰਸਦ ਵੱਲੋਂ ਦਸੰਬਰ, 1988 ਵਿੱਚ ਰਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਮੋਧ ਹੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਨ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਰਾਨੂੰਨ, 1951 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਧਾਰਾ 61 ਏ ਜੋੜੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੋਧਿਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 15 ਮਾਰਚ, 1989 ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੋਇਆ।

ਰੋਲਰ ਮਾਰਕਰ ਨੇ ਜਨਵਰੀ 1990 ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਸੁਧਾਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦਾ ਗਠਨ ਹੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਸਾਮਲ ਸਨ। ਚੋਣ ਸੁਧਾਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ (ਮਸ਼ੀਨਾਂ) ਦਾ ਜਾਣਿਜਾ ਲੈਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਰੀਕੀ ਮਾਹਿਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦਾ ਗਠਨ ਹੀਤਾ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਮਾਹਿਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੇ ਹੋਰ ਮਾਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੀਤੋ ਬਗੈਰ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਖੰਯੋ 1990 ਵਿੱਚ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਹੀਤੀ।

5. ਸਾਲ 2000 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹੋਈਆਂ 107 ਚੋਣਾਂ ਅਤੇ ਸਾਲ 2004, 2009 ਅਤੇ 2014 ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਲਈ ਹੋਈਆਂ ਤਿੰਨ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

6. ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਿਕ ਫੈਸਲਾ-

ਸਾਲ 2001 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਵਿਤ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗਾਈਡੇਂਸ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੇਠ ਹੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

- (1) ਮਦਰਾਸ ਗਾਈਡੇਂਸ-2001
- (2) ਦਿੱਲੀ ਗਾਈਡੇਂਸ-2004
- (3) ਕਰਨਾਟਕ ਗਾਈਡੇਂਸ-2004
- (4) ਕੋਲਕਾਤਾ ਗਾਈਡੇਂਸ-2002
- (5) ਬੰਬੇ ਗਾਈਡੇਂਸ (ਨਾਗਪੁਰ ਬੈਂਚ) -2004

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਗਾਈਡੇਂਸਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਤਰੀਕੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਰਦਮਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗ, ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੁਧਾਰੀ ਰੋਟ ਨੇ ਗਾਈਡੇਂਸਾਂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੁਝ ਪਟੀਸ਼ਨਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਾਖਲ ਹੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮਾਣਯੋਗ ਰਾਸ਼ਟਰ ਗਾਈਡੇਂਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਇਹ ਖੋਜ ਨਿਰਮਾਣ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਅਤੇ ਰੇਖਿਊਟਰ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਉਪਲਬਧੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਣ ਹੈ।" ਕਰਨਾਟਕ ਗਾਈਡੇਂਸ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਗਾਈਡੇਂਸ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਜਾਣਿਜਾ ਹੀਤਾ ਕਿ ਮਤਪੱਤਰ/ਮਤਪੇਟੀ ਵਾਲੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਫਾਇਦੇ ਹਨ। ਮਾਣਯੋਗ ਮਦਰਾਸ ਗਾਈਡੇਂਸ ਨੇ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਹੀਤੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਹੀਤਾ ਹੈ। ਮਦਰਾਸ ਗਾਈਡੇਂਸ ਵੱਲੋਂ ਹੀਤਾ ਗਿਆ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਜਾਣਿਜਾ ਪਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ।

"ਵੋਟੀ ਵਾਇਰਸ ਜਾਂ ਬਗ ਪਾਉਣ ਦਾ ਮੁਯਾਲ ਵੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਿੱਜੀ ਰੇਖਿਊਟਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਰੇਖਿਊਟਰ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਕਨੈਕਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਿਜਾਇਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਹੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਇਕਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਿਜਾਇਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

ਇੱਕ ਰੋਸ ਵਿੱਚ ਮਾਣਯੋਗ ਰੋਲ ਗਈ ਰੋਲਟ ਨੇ ਆਪਣੇ 6.2.2002 ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੌਰ ਦੀ ਸਲਾਹਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰੋਲ ਗਈ ਰੋਲਟ ਦੀ ਉਸ ਚੋਣ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਾਣਯੋਗ ਮੁਧਰੀਮ ਰੋਲਟ ਨੇ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। (ਟਿਐਲੀ 2003 ਨੌਸਮੀ 2271)

ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਮਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਨਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਡਾਟਾ ਜਾਂ ਤਰਨੀਰੀ ਪਾਇਰੋਮੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਉਰਿ ਰਿਮੇ ਵੀ ਪੁਰਾਰਾ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਬਾਰੇ ਰੋਲੀ ਵੀ ਰੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸੀਨਾਂ ਪੁਰਤੀ ਰੋਲੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਲ 2009 ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਲਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਨਾਂ ਪੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਮੁਰਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਫੇਰਬਦਲ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗਲਾਇਰ ਰੋਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਿਮੇ ਆਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਧਤ ਰਹਿ ਮਰੇ।

ਰੁਝ ਰਾਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਮਾਲ 2009 ਵਿੱਚ ਮੁਧਰੀਮ ਰੋਲਟ ਵਿੱਚ ਅਧੀਲ ਦਾਖਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗਲਾਇਰ ਮੁਧਰੀਮ ਰੋਲਟ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਹਿਸ਼ਨ 'ਚ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੰਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉੱਧਰ ਚੋਣ ਰਹਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੀ ਰੋਲੀ ਵੀ ਵਿਭਾਗਤੀ ਇਹ ਮਾਧਤ ਰਹਿ ਮਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸੀਆਈ ਦੇ ਰੋਲ ਮੌਜੂਦ ਅਸੀਨ ਨਾਲ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗਲਾਇਰ ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਹਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ 3 ਤੋਂ 8 ਅਗਸਤ, 2008 ਤੱਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਮੈਰਿਨਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਸੀਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪੁਰਜਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰੋਲੀ ਵੀ ਵਿਭਾਗਤੀ ਈਸੀਆਈ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਸੀਨ ਵਿੱਚ ਰਿਮੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਪੁਰਦਰਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਮਰਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਰੁਝ ਵਿਭਾਗਤੀਗਤ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਮੁਧਰੀਮ ਰੋਲਟ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਹਵਾਈ ਦੀ ਵੀਡੀਓਗ੍ਰਾਫੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਜਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਗਾਜ਼ਾਂ ਆਪਸ ਪੁਰਦੇਸ਼, ਦਿੱਲੀ, ਗੁਜਰਾਤ, ਕਰਨਾਟਕ, ਮੱਧ ਪੁਰਦੇਸ਼, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਪੰਜਾਬ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਤਮਿਲ ਨਾਡੂ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪੁਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ 100 ਅਸੀਨਾਂ ਰਹਿਸ਼ਨ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਲਈ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਸੀਨਾਂ ਤਰਨੀਰੀ ਮਾਹਰਾਂ ਦੇ ਮਭੂਹ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਸੀਨਾਂ ਮੈਨੂਫੈਕਚਰਾਂ ਦੇ ਪੁਰਤੀਨਿਧੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਬੀਈਐਲ (BEL) ਅਤੇ ਈਸੀਆਈਐਲ (ECIL) ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਲਈ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਰੋਲੀ ਵੀ ਵਿਭਾਗਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈਸੀਆਈ-ਅਸੀਨਾਂ ਨਾਲ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਕਰਨ ਦਾ ਮੋਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਰੋਲੀ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਫੇਲ ਹੋ ਗਏ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਈ।

ਰੁਝ ਰਾਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਟੀਵੀ ਚੈਨਲਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ 'ਅਸੀਨ' ਦਿਖਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਈਸੀਆਈ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ 'ਅਸੀਨ' ਅਸੀਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖਤੀ ਦੇ ਗੁਦਾਮ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕਰਤਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰੁਝ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਅਸੀਨ ਈਸੀਆਈ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਾਲ 2010 ਵਿੱਚ ਈਸੀਆਈ ਵੱਲੋਂ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਅਸਮ ਅਤੇ ਤਮਿਲ ਨਾਡੂ ਦੇ ਰੁਝ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਲਾਂ ਨੇ ਅਸੀਨਾਂ ਦੇ ਰੋਸਰਾਜ ਦੇ ਤਹਿਤ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪੁਰਗਟਾਈ। ਉਸ ਦੌਰਾਨ ਵੀਵੀਪੀਏਟੀ (VVPAT) ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਰਿ ਆਂਗੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲਾਦਾ ਜਾਂਚ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ।

2009 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਗਈ ਰੋਲਟ ਆਂਗੇ ਰੋਸ ਆਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਨਾਂ ਨਾਲ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਸਬੰਧੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਗਲਾਇਰ ਦਿੱਲੀ ਗਈ ਰੋਲਟ ਈਸੀਆਈ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰਤ ਜਵਾਬ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੀਵੀਪੀਏਟੀ ਵਿਰਸਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧ ਈਸੀਆਈ ਦੀਆਂ ਰੋਸਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ 2012 ਵਿੱਚ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵੀਵੀਪੀਏਟੀ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਲਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਵਿਰਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

7. ਈਸੀਆਈ ਵੱਲੋਂ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਸੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰਨੀਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ

(ੳ) ਇਸ ਅਸੀਨ ਵਿੱਚ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਫੇਰਬਦਲ ਦੀ ਰੋਸਥਾਮ ਸੁਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਤਹਿਤ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (ਮੈਂਫਟਵੇਅਰ) ਨੂੰ ਜਲਾ ਕੇ ਵਨ ਟਾਈਮ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਾਮਰਡ ਚਿੱਥ (Masked chip) ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਿਮੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੇਰਬਦਲ ਜਾਂ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੀਨਾਂ ਦੀ ਨਾ ਤਾਂ ਰਿਮੇ ਤਾਰ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਅਤੇ ਨਾ ਵਾਇਰਲੈਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਮੇ ਹੋਰ ਅਸੀਨ ਜਾਂ ਪੁਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਨੈੱਟਵਰਕਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਡਾਟਾ ਵਿੱਚ ਫੇਰਬਦਲ ਦੀ ਰੋਲੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

(ਅ) ਅਸੀਨਾਂ ਦੇ ਮੈਂਫਟਵੇਅਰ ਨੂੰ ਬੀਈਐਲ (ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਪੀਐੱਸਯੂ) ਅਤੇ ਈਸੀਆਈਐਲ (ਪੁਰਮਾਣੂ ਉਰਜਾ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਪੀਐੱਸਯੂ) ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਚੋਣਵੇਂ ਮਭੂਹ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲੱਗ ਇਨ ਗਾਉਸ ਵਿਰਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ-ਤਿੰਨ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਚੋਣਵੇਂ ਮੈਂਫਟਵੇਅਰ ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ ਮਭੂਹ ਮੋਰਸ ਰੋਡ ਦੀ ਤਿਜਾਈਨਿੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਜਕਰਤਾਵਾਂ ਰਿਮੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਅਨੁਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਮੈਂਫਟਵੇਅਰ ਦੀ ਤਿਜਾਈਨਿੰਗ ਦਾ ਰੋਸ ਪੁਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂਫਟਵੇਅਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਜਾਇਜਾ ਮੈਂਫਟਵੇਅਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ (ਐੱਸਐਲਐੱਸ) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਜਾਂਚ ਮਭੂਹ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰੇਵਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਉਪਯੋਗ ਲਈ ਤੈਅ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੀ ਇਸ ਮੈਂਫਟਵੇਅਰ ਨੂੰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਸ) ਅਸੀਨਾਂ ਦੇ ਮੋਰਸ ਰੋਡ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਟੋਰ ਕਰਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੀ ਪੁਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਰਿ ਰੇਵਲ ਅਧਿਕਾਰਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੀ ਇਸ ਰੋਡ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣ।

(ਹ) ਮਾਈਕ੍ਰੋ ਰੇਟਰੋਲ ਨਿਰਮਾਤਾ ਸੂਬੂ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਈ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦੇ ਮੈਂਬਲ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਂਬਲ ਟੀ.ਵੀ.ਐਮ. (ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਅਸੀਨ) ਵਿੱਚ ਅਸੈਂਬਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਗੁਜਾਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਆਰਾਮੇ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਫਲਤਾਪੁਰਬਰ ਮੁਰੰਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਾਈਕ੍ਰੋ ਰੇਟਰੋਲ ਨਿਰਮਾਤਾ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਝੰਡੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਕ) ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਅਸੀਨਾਂ ਲਈ ਸਰੋਤ ਰੋਡ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਰੋਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਰਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੋਲੀ ਰੇਵਲ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਹਿਮਚਾਰੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾ ਸਕੇ।

(ਖ) ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੌਰਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਗੁਜਾਰੀ ਦੀ ਪਰਖ ਉਤਪਾਦਨ ਮਭੂਹ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਤੈਅ ਰੁਯਾਲਿਟੀ ਯੋਜਨਾ ਤੇ ਰਾਗੁਜਾਰੀ-ਪਰਖ ਰਾਜਕਰਤਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਗ) ਇਹ ਮੈਂਫਟਵੇਅਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵੋਟਰ ਰੇਵਲ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵੋਟਰ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਰੇਵਲ ਉਸ ਗਲਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਨ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪਤੀਜਾਈਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਰੇਟਰੋਲ ਯੂਨਿਟ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੀਨ ਰਿਮੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਰੋਲੀ ਸਿਗਨਲ ਪੁਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਇਹ ਅਸੀਨ ਰਿਮੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸਿਗਨਲ ਨੂੰ ਰੋਲੀ ਗੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ (ਸਿਵਾ ਰੇਟਰੋਲ ਯੂਨਿਟ ਦੇ)।

(ਘ) ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉੱਦਮਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਇਕਾਈ 'ਕੁਆਲਿਟੀ ਐਸਯੋਰੈਂਸ ਗਰੁੱਪ' ਵੱਲੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਬੈਚ ਦੇ ਈ.ਵੀ.ਐੱਮਜ਼ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਰਾਹਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਨਿਯਮਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਙ) ਸਾਲ 2006 ਦੌਰਾਨ ਈ.ਮੀ.ਐਲ.-ਈ.ਵੀ.ਐੱਮਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਧੀਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੈਲਟ ਯੂਨਿਟ (ਬੀ.ਯੂ.) ਅਤੇ ਰੇਟਰੋਲ ਯੂਨਿਟ (ਮੀ.ਯੂ.) ਵਿਚਾਲੇ ਗਤੀਮੀਲ ਰੇਡਿੰਗ, ਸੀਮਲ ਟਾਈਮ ਥ੍ਰੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਮੰਧੁਰਨ ਡਿਸਪਲੇਅ ਮਿਸਟਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਈ.ਵੀ.ਐੱਮ. ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਦੱਬੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੇ ਮਰੋ ਦਾ ਦਰਜ ਹੋਣਾ।

(ਚ) ਤਰਨੀਰੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 2006 'ਚ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਰਾਹੀਂ ਰੋਡ ਕੀਤੇ ਸਿਗਨਲਾਂ ਜਾਂ ਬਲੂ-ਟੂਥ ਜਾਂ ਵਾਇ-ਫਾਈ ਰਾਹੀਂ ਮੀ.ਯੂ. ਨਾਲ ਰਿਮੋ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਛੇੜਘਾਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੀ.ਯੂ. ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਫਰੀਕੁਐਂਸੀ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਸੀਵਰ ਤੇ ਡਾਟਾ ਰਿਕਾਰਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੀ.ਯੂ. ਰੇਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੀ.ਯੂ. ਵੱਲੋਂ ਇਨਕਿਰਪਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ਗਤੀਮੀਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰੋਡ ਕੀਤੇ ਡਾਟਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੀ.ਯੂ. ਵੱਲੋਂ ਰਿਮੋ ਚਾਰਜਰ ਮਰੋ ਤੋਂ ਕੋਈ ਡਾਟਾ ਪੁਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

8. ਈਮੀਐਲ-ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ

ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਲਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਈਮੀਐਲ-ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਸਲਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵੀ ਹੈ। ਈਮੀਐਲ-ਮੀਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਅਲੱਗ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਮੀਨ ਹੈ। ਅੰਤ ਈਮੀਐਲ-ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਹੋਰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੀਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(ਉ) ਹੋਰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮੀਨਾਂ ਜ਼ਿਲਾਦਤਰ ਮਿਸਟਰ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਕਨੈਕਟੀਵਿਟੀ ਨਾਲ ਰੇਖਿਊਟਰ ਆਪਰੇਟਿੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਟਰਾਂ ਦੀ ਚੈਕਿੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਈ.ਮੀ.ਐਲ.-ਈ.ਵੀ.ਐੱਮ. ਚਿੱਥ ਵਿੱਚ ਸਾਫਟਵੇਅਰ; 'ਵਨ ਟਾਈਮ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਬਲ' (ਓ.ਟੀ.ਪੀ.) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਮਰੋ ਹੀ ਇਹ ਚਿੱਥ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਚਿੱਥ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

(ੲ) ਈਮੀਐਲ-ਮੀਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੋਟਿੰਗ ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਹੈ।

9. Procedural and Administrative Securities

9. ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਪੁਰਵਾਨੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਰੇਟਰੋਲ ਦੀ ਇੱਕ ਪੁਖਤਾ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰ ਰੱਖੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਿਸੀ ਵੀ ਸੰਭਾਵਿਤ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਧੀ ਖਾਮੀ ਦੀ ਹੋਰਥਾਪ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੋਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂਕਿ ਈਵੀਐੱਮ ਦੀ ਰਾਹਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੋਸ਼ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ :

ੲ) ਹਰ ਚੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਈਵੀਐੱਮ (EVM) ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਦੇ ਇੰਜਨੀਅਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਈਵੀਐੱਮ ਦੀ ਮੁੱਢਲੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਾਂਚ (FLC) ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਿਸੀ ਵੀ ਈਵੀਐੱਮ ਵਿੱਚ ਗੜਬੜੀ ਪਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਬੀ) ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਮਰੋ ਈਵੀਐੱਮ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਈਵੀਐੱਮ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਾਰੇ ਉਪਕਰਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਈਵੀਐੱਮ ਦੀ ਪਲਾਸਟਿਕ ਕੋਵਰੇਟ ਰੇਟਰੋਲ ਯੂਨਿਟ ਗੁਲਾਬੀ ਰਾਗਜ਼ ਦੀ ਮੀਲ ਨਾਲ ਮੀਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦਸਤਖਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਟਰਾਂਗ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਬਾਅਦ ਈਵੀਐੱਮ ਦੀ ਪਲਾਸਟਿਕ ਕੋਵਰੇਟ ਰੇਟਰੋਲ ਯੂਨਿਟ ਖੋਲ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਈਵੀਐੱਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਕਰਣ ਦਾ ਪੁਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਸੀ) ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੁੱਢਲੇ ਪੱਧਰੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਮਰੋ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚੁਣੀਆਂ ਗਈ ਪੰਜ ਪ੍ਰਤੀਮਤ ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮੀਨਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵੋਟਾਂ ਪੜਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਣਾਵਟੀ ਪੈਲਿੰਗ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਆਊਟ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਮਰੋ ਬਣਾਵਟੀ ਪੈਲਿੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਰਮਚਾਰ ਪਾਏ ਗਏ ਹੋਰ ਵੋਟ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਟ ਆਊਟ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਪੰਜ ਪ੍ਰਤੀਮਤ ਈਵੀਐੱਮ ਦੇ ਲਈ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਆਊਟ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮੀਨਾਂ ਉਠਾਉਣ। ਬਾਕੀ ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਬਣਾਵਟੀ ਪੈਲਿੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਵੋਟਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਬਣਾਵਟੀ ਪੈਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਡੀਓ/ਆਰਓ ਵੱਲੋਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਡੀ) ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਹਲਕਾ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਲਈ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਈਵੀਐੱਮ ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਰੇਖਿਊਟਰ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਦੁਆਰਾ ਖੰਗਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਈਵੀਐੱਮ ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਪੈਲਿੰਗ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਪੈਲਿੰਗ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ/ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਈਵੀਐੱਮ ਨੰਬਰ ਸੰਖਿਆ ਵਾਲੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਈ) ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮੈਟਿੰਗ ਦੇ ਮਰੋ ਈਵੀਐੱਮ 'ਤੇ ਬਣਾਵਟੀ ਪੈਲਿੰਗ ਸੰਚਾਲਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੈਲਿੰਗ ਦੇ ਦਿਨ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪੈਲਿੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਵੀਐੱਮ ਮੀਨਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਐੱਫ) ਉਮੀਦਵਾਰ ਮੈਟਿੰਗ ਦਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਈਵੀਐੱਮ ਦੀ ਬੈਲਟ ਯੂਨਿਟ ਧਾਗੇ/ਗੁਲਾਬੀ ਰਾਗਜ਼ ਦੀ ਮੀਲ ਨਾਲ ਮੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਬੈਲਟ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਬੀ ਮੀਲਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ/ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਹੁੰਦੇ

ਹਨ।

ਜੀ) ਬਨਾਵਟੀ ਖੇਲਿੰਗ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਖਿਰੰਟਯਾਉਣ ਅਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਖੇਲਿੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਖਾਈ ਗਈ ਰੁਮਜ਼ਾਨੁਸ਼ਾਹ ਹਰੇਰ ਵੋਟ ਦੇ ਖਿਰੰਟਯਾਉਣ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਥੰਜ ਧਰਤੀਮਤ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਈਵੀਐੱਮ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮੈਟਿੰਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਰ ਧਾਰਟੀਆ ਦੇ ਧਰਤੀਨਿਯਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਰ ਧਾਰਟੀਆ ਦੇ ਧਰਤੀਨਿਯਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟਿੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਚੁਣਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ।

ਕੌਚ) ਖੇਲਿੰਗ ਦੇ ਦਿਨ ਹਰੇਰ ਖੇਲਿੰਗ ਮਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਧਰਤੀਨਿਯਾਂ/ਖੇਲਿੰਗ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਰਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 50 ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਖੇਲਿੰਗ ਸੰਧੰਨ ਰਹਵਾਈ ਜਾਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਰ ਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਨਾਵਟੀ ਖੇਲਿੰਗ ਦਾ ਧਰਮਾਣ ਧੱਤਰ ਧਰਾਧਤ ਰੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਈ) ਬਨਾਵਟੀ ਖੇਲਿੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਧਾਗੇ ਅਤੇ ਹਰੇ ਰਾਗਜ਼ ਨਾਲ ਮੀਲ ਰੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ ਤਾ ਚੋਣ ਰਹਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਟਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਰੇ ਸਾਰੇ ਬਟਨਾਂ ਤੌਰ ਧਰੁੱਚ ਬਲੌਰ ਰਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਰਾਗਰ ਅਤੇ ਧਾਗੇ ਦੀਆ ਟਿਨ੍ਹਾਂ ਮੀਲ 'ਤੇ ਖੇਲਿੰਗ ਏਜੰਟਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਖੇਲਿੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਖੇਲਿੰਗ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਰਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰਲੌਜ ਬਟਨ ਦਬਾਉਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੋਈ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਖਾਈ ਜਾ ਸਰਦੀ।

ਜੇ) ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧੁਰੀ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨ ਮੀਲ ਰਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮੀਲਾਂ ਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦਸਤਖਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਧਗਿਲਾਂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦਸਤਖਤ ਸਟੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਰਹ ਸਰਦੇ ਹਨ। ਖੇਲਿੰਗ ਮਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਸਟੋਰ ਤੌਰ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਾਗਨਾਂ ਦੇ ਧਿੱਛੇ- ਧਿੱਛੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ/ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਤੀਨਿਯ ਚਲਦੇ ਹਨ।

ਰੇ) ਇਸ ਤੋਂ ਟਿਲਾਵਾਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲਈ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਬਣੇ ਸਟਰੋਗ ਰੂਮ ਨੂੰ ਮੀਲ ਰਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਟਰੋਗ ਰੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਤ ਦਿਨ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਟਰੋਗ ਰੂਮ ਦੀਆ ਮੀਲਾਂ 'ਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦਸਤਖਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਟਰੋਗ ਰੂਮ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ।

ਕੌਲ) ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਰ ਧਾਰਟੀਆ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਧਰਤੀਨਿਯੀਆਂ ਨੂੰ ਧਗਿਲੇ ਧੜਾਅ ਦੀ, ਖੇਲਿੰਗ ਤੋਂ ਧਗਿਲਾਂ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ, ਬਨਾਵਟੀ ਖੇਲਿੰਗ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

10. VOTER VERIFIABLE PAPER AUDIT TRAIL (VVPAT)

10 ਵੋਟਰ ਤਸਦੀਰ ਯੋਗ ਧੇਧਰ ਆਡਿਟ ਟਰੇਲ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ (VVPAT)

ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 2010 ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਰ ਧਾਰਟੀਆ ਨਾਲ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਧਾਰਦਰਸ਼ਿਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਸਟੀ ਨਾਲ ਵੋਟਰ ਤਸਦੀਰ ਯੋਗ ਧੇਧਰ ਆਡਿਟ ਟਰੇਲ (VVPAT) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਹਿਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਰੀਤਾ। ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਲਾਗੂ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਰਿ ਰੰਟਰੇਲ ਯੂਨਿਟ ਵਿੱਚ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਰਿਰਾਰਡਿੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਧਰਚੀ ਰੱਛੀ ਜਾ ਸਰੀ ਤਾਂ ਰਿ ਰਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਧੁਸਟੀ ਰਾਗਜ਼ੀ ਧਰਚੀ ਗਿਣਰੇ ਰੀਤੀ ਜਾ ਸਰੇ। ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਬੈਲਟ ਯੂਨਿਟ ਨਾਲ ਧਿਰੰਟਰ ਚੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੇਲਿੰਗ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਤ ਸਰਿੰਟ ਦੇ ਲਈ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ 'ਤੇ ਰਾਗਜ਼ੀ ਧਰਚੀ ਦਿਖਦੀ ਹੈ। ਵੀਕੌਲ/ਈਮੀਆਈਕੌਲ (VL/ECIL) ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਾਣ ਰੀਤੀ ਗਈ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਦੀ ਮਨਚੂਰੀ 2013 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੁਧਰੀਮ ਰੋਰਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਰੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 2013 ਵਿੱਚ ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਦੀ ਉਧ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰੀਤੀ। ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਰਾਫੀ ਸਫਲ ਰਹੀ। ਸੁਧਰੀਮ ਰੋਰਟ ਨੇ ਧੜਾਅਵਾਰ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਰਾਰਾ ਨੂੰ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਧਰਾਧਤ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਈ ਧੌਸੇ ਦੀ ਮਨਚੂਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਧੰਧ ਵਿੱਚ ਜੂਨ 2014 ਵਿੱਚ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 2019 ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋਰ ਸਭਾ ਦੀਆ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰੇਰ ਖੇਲਿੰਗ ਮਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਲਾਗੂ ਰਹਿਣ ਦਾ ਧਰਮਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰਾਰਾ ਤੋਂ 3174 ਰੋੜ੍ਹ ਰੁਧਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਮੰਗੀ। ਮਾਣਯੋਗ ਸੁਧਰੀਮ ਰੋਰਟ ਨੇ ਵੀ ਧੜਾਅਵਾਰ ਤਰੀਰੇ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਲਾਗੂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।

ਸੁਧਰੀਮ ਰੋਰਟ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮਾਰਚ 2017 ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਰਿ ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਸਰਾਰਾ ਦੀ ਤਰਫ ਤੋਂ ਰਾਸ਼ੀ ਜਾਦੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ 30 ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬਣੀਆਂ ਜਰੂਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਧਰਾਧਤ ਰਹ ਲਵੇਗਾ।

2013 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ 20 ਹਜ਼ਾਰ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਧਰਾਧਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ 143 ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰੀਤੀ ਗਈ। ਮਾਲ 2016 ਵਿੱਚ 33500 ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਤਿਆਰ ਰੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੌਰ 255 ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ 9 ਲੋਰਸਭਾ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰੀਤੀ ਗਈ। 2017 ਵਿੱਚ ਗੋਆ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ 40 ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਰੀਤੀ ਗਈ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਧੰਜ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ 52000 ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਰੀਤੀ ਗਈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿ ਉਧਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਈਵੀਐੱਮ ਦੇ ਰਾਗਜ਼ ਦੋਸਮੁਰਤ ਤਰੀਰੇ ਨਾਲ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਈ ਵਿਆਧਰ ਤਰਨੀਰੀ ਤੇ ਧਰਮਾਮਨਿਰ ਧਰਣਾਲੀ ਵਿਰਸਿਤ ਰੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸ ਅਤੇ ਸੰਰਾਵਾਂ ਧਗਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਵਿਅਰਤ ਨਹੀਂ ਰੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਧਗਿਲਾ ਵੀ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਰਈ ਵਾਰ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਦਾ ਦੋਸ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸਟ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਈ ਵੀ ਇਹ ਦਿਖਾ ਨਹੀਂ ਸਰਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜ-ਤੋੜ ਅਤੇ ਛੋੜ-ਛਾੜ ਰੀਤੀ ਜਾ ਸਰਦੀ ਹੈ। ਰਮਿਸ਼ਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸਾਂ ਨੂੰ ਧੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੱਥ ਹੀਣ ਅਤੇ ਰੁੜ੍ਹ ਰਾਜਨੀਤਰ ਧਾਰਟੀਆ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਦੋਸਾਂ ਅਤੇ ਸੰਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਵਾਨ ਨਹੀ ਰਹਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਰਿ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਈ ਛੋੜਛਾੜ ਨਹੀਂ ਰੀਤੀ ਜਾ ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਆਧਟੀ ਧਰਰਿਰਿਆ ਦੀ ਸੁਧਤਾ ਤੋਂ ਧੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤੁਸਟ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਧੜਾਅਵਾਰ ਵੀਵੀਧੀਏਟੀ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਰਰੇ ਚੋਣ ਧਰਰਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਵੇਗਾ।

ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਮੰਧੋਨ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਈਵੀਐੱਮ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਰਬਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਦੇ ਬਾਰੇ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ/ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਿਸ਼ਰਾਣਿਤ ਜਾਂ ਠੋਸ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਗੁਣ ਅਧਾਰੀਤ, ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਅਤੇ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ।

ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਇਹ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਧੂਰੀ ਤਮੱਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਛੇੜਖਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਖਿਛਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦਾ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਉੱਤੇ ਅਜਿਹਾ ਭਰੋਸਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 2004, 2009 ਅਤੇ 2014 ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੱਜ ਤੌਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾ ਸਕਿਆ ਕਿ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਛੇੜਖਾਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਦਾਅਵਾ ਹੋਣਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਗਟੀਵੇਟ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਸੰਘਣੀ ਹੋਈ 'ਈ.ਸੀ.ਆਈ.-ਈ.ਵੀ.ਐੱਮਜ਼ ਵਰਗੀਆਂ ਦਿਸ਼ਟ ਵਾਲੀਆਂ' ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਸਲ ਈ.ਸੀ.ਆਈ.-ਈ.ਵੀ.ਐੱਮਜ਼ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਲ 2009 ਦੌਰਾਨ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੰਜ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਧੂਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬੇੜਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਸੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾ ਨਾ ਫੈਲਾ ਸਕੇ।

ਜੱਜ ਰਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਈ.ਵੀ.ਐੱਮਜ਼ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਧੁਖਤਗੀ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਛੇੜਖਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਭਾਰਤੀ ਚੋਣ ਰਮਿਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 16 ਮਾਰਚ, 2017

(Release ID: 1484965) Visitor Counter : 2

